

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ МЕХАНІЗМУ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Специфіка охорони соціальних цінностей і забезпечення безпеки на сучасному етапі розвитку держави й суспільства з очевидністю обумовлюють необхідність дослідження механізму здійснення протидії злочинності як важливої передумови пізнання його сутнісних ознак і виявлення якісних характеристик, встановлення його місця як у цілому в системі понять і категорій кримінологічної теорії, так і в кримінологічному процесі, визначення перспективних напрямків його вдосконалення.

Механізм протидії злочинності для вітчизняної кримінології – досить нова категорія, яка на сьогодні серйозному науковому аналізу не піддавалася. Окремі спроби вивчення вказаної проблеми не носили концептуального характеру, були розрізненими та безсистемними. У той же час варто визнати, що ця проблема привертала до себе увагу вчених. Про закономірності кримінологічного процесу в аспекті дії його механізмів вели мову О. В. Боков, А. М. Давиденко, А. Е. Жалинський, О. Г. Кальман, Ф. А. Лопушанський, О. Б. Сахаров та деякі інші.

На підставі аналізу сучасних поглядів на вказану проблему можна зі впевненістю констатувати наявність стійкого, вираженого, синтезуючого зв'язку між функціонуванням системи протидії злочинності та необхідністю аналізу її механізму, а також проявів даного механізму у формі відображення різних видів взаємодій елементів системи. Ці прояви у своїй основі мають управлінську природу, тому що й сама протидія злочинності є специфічним видом соціального управління [1, с. 140].

З урахуванням викладеного вважаємо виправданим аналіз механізму протидії злочинності через призму та із застосуванням методології дослідження механізму управлінської діяльності (з наступною трансформацією відповідних положень). У спеціальній літературі підкреслюється зв'язок кримінології та науки управління на даному рівні. А. Е. Жалинський пише: «Управління має місце у будь-якій ланці попередження злочинів, оскільки сама ідея попередження полягає у впливі на певний об'єкт, тобто в управлінні ним» [2, с. 141].

Основним і найпоширенішим методом дослідження механізму управління, що має принципове методологічне значення, на наш погляд, беззаперечно, є системне уявлення про його компоненти. Системний підхід дозволяє відносити до протидії злочинності багато аспектів соціальних систем, які пов'язані, насамперед, з їхніми специфічними сторонами. Системний підхід при цьому – не-

обхідна передумова вивчення механізму протидії злочинності як певної страти соціальних відносин. Визначення в явищах і процесах навколишнього світу загальних закономірностей розвитку і функціонування (наприклад, наявності декількох елементів, взаємозв'язки між якими утворюють цілісність), по суті, формує системний підхід. Разом з тим сутність системного підходу полягає в тому, що об'єкт досліджується, власне як система, не на емпіричному рівні, а на абстрактно-логічному.

Системний аналіз механізму протидії злочинності повинен бути обов'язково доповнений методом моделювання. Це обумовлено, насамперед, складністю та характером питань, розв'язуваних при аналізі протидії злочинності, структурою зв'язків, досліджуваних між її елементами, що у підсумку формує основу для прийняття ефективних управлінських рішень. Вказане свідчить на користь застосування моделей під час дослідження.

Тим більше, що моделювання – це єдиний можливий і найбільш раціональний метод, що приводить до відшукування компонентів, які пов'язують між собою окремі явища. Звичайно, використання моделей само по собі – це ще не вирішення проблеми, але без цього неможливо знайти вірний спосіб подальших дій. Інакше кажучи, питання моделювання різних проблемних ситуацій, у тому числі й у сфері протидії злочинності, пов'язані, насамперед, із проблемою підготовки і прийняття рішень [3, с. 72].

Моделювання, як спеціфічний метод дослідження, є синтетичною формою елементарної логіки та загальнонаукових методів порівняння, аналізу, синтезу, аналогії тощо. Найбільш важливим є те, що об'єкт (протидія злочинності) та його модель завжди єдині у своїй основі, сутності. При цьому модель не абсолютно збігається зі своїм об'єктом, не тотожна йому і може певною мірою відрізнятися від нього: бути більшою або меншою, не мати тих або інших параметрів (навіть істотних), але не виведених за рамки його якісної визначеності. Однак за будь-яких умов, якщо мова йде про моделі, між ними та їхнім прототипом не може не зберігатися принципової єдності, подібності, збігу найважливіших структурно-функціональних і генетичних зв'язків основних елементів. Важливість цього загального положення моделювання полягає в тому, що з нього випливає висновок: єдина сутність того самого явища може знаходити свій конкретний прояв у різних моделях.

С. Є. Віцин відзначає, що основні функції моделей аналогічні функціям «наукового знання взагалі, які, як відомо, містять у собі: опис, пояснення та передбачення» [4, с. 21]. Під час вивчення та оцінювання протидії злочинності застосовуються критеріальна та вимірвальна функції моделей.

Описові функції полягають у систематизованому поданні інформації про протидію злочинності. Модельний опис ґрунтується

переважно на емпіричному знанні про об'єкт. При цьому специфікація відображається не у перерахуванні елементів, властивостей, характеристик протидії злочинності, а в логічно упорядкованому поданні, вираженому в абстрактній формі. Названа функція є передумовою для реалізації інших функцій.

Пояснювальна функція моделі має своєю метою розкрити зв'язки між описаними фактами, залежностями та вже відомими законами, теоріями, гіпотезами. Стосовно моделювання протидії злочинності це означає, що моделі, призначені для її аналізу, розкривають суть закономірностей зміни системи, зміст і характер основних зв'язків між її елементами. «Пояснювальна функція моделі полягає у модельному поясненні прототипу, у розкритті природи з'ясуваного об'єкта» [4, с. 20].

Прогностична функція виражається у здатності моделі дати уявлення про ймовірний розвиток явища або процесу. Вона ґрунтується на знанні закономірностей, властивих об'єкту моделювання. Інакше кажучи, ця функція має своєю метою передбачати нові властивості та відносини в об'єкті моделювання, невідомому раніше.

У дослідженнях проблем протидії злочинності використовуються також критеріальні та вимірювальні функції моделі. Критеріальна функція реалізується під час зіставлення моделі з об'єктом, що проводиться для того, аби перевірити істинність наших знань про нього. Модель тут допомагає виявляти помики, неточності первісних уявлень. Вимірювальна функція моделі зводиться до одержання різних кількісних характеристик досліджуваного об'єкта. Ця функція знайшла своє вираження у засобах моделювання, що ґрунтуються на кількісній оцінці пізнаваних явищ та їхніх процесів шляхом відшукування для кожного відповідних коефіцієнтів.

Викладене свідчить про те, що розробка і реалізація моделей протидії злочинності здатні сприяти вирішенню завдань із впорядкування і компактного її опису; представленню об'єкта аналізу в більш простому і доступному для огляду виді; виявленню змісту і характеру основних зв'язків і залежностей між елементами системи, факторами зовнішнього середовища, а також кримінологічною діяльністю. Але головне: моделювання відкриває шлях для аналізу і розкриття сутності механізмів протидії злочинності, прогнозування найбільш імовірних станів залежно від тих або інших змін у зовнішніх і внутрішніх контурах діяльності.

Крім вищезгаданих, для вирішення проблем дослідження механізмів управлінської діяльності застосовується функціональний метод, що фіксує увагу на реалізації управлінських функцій у процесі функціонування системи. Вказаний метод допомагає розкрити динамічні характеристики механізму протидії злочин-

ності і в такий спосіб сприяє більш глибокому пізнанню його функціональних параметрів. За допомогою цього методу можна зрозуміти і всебічно вивчити роль і місце окремих елементів, що входять до складу структури механізму, насамперед цілей, завдань, функцій, методів і принципів функціонування механізму протидії злочинності, виявити особливості втілення в їхньому змісті об'єктивних і суб'єктивних компонентів.

Крім того, застосування функціонального методу сприяє вирішенню не тільки суто теоретичних, пізнавальних завдань, але й допомагає виявленню шляхів використання потенціалу науково-обґрунтованого механізму протидії злочинності в реальній правоохоронній практиці, а також способів удосконалення цього механізму в динамічних системах інших рівнів.

Таким чином, функціональний метод дослідження направляє пошукові зусилля на розкриття сутності, характеру, обсягу та особливостей реалізації функцій, які відіграють істотну роль у наданні механізму протидії злочинності необхідної динамічності.

Наступним методом є організаційно-структурний, що фокусує нашу увагу, насамперед, на виявленні складених елементів, що входять у структуру механізму протидії злочинності, на встановленні об'єктивно існуючих між ними взаємозв'язків і інтегративних характеристик. Саме взаємозв'язок і взаємозумовленість різних елементів дозволяє розглядати механізм як складну організаційну категорію, спрямовану на реалізацію цілей і завдань протидії злочинності. Подібне тлумачення, на наш погляд, дозволяє виявити сутнісні якості та зміст, співвідношення об'єктивних і суб'єктивних компонентів механізму протидії злочинності, встановити шляхи і способи його вдосконалення, а також правові аспекти функціонування і організаційно-структурної побудови відповідної системи.

Це тим більше необхідно, тому що в багатьох роботах розглядаються лише окремо взяті аспекти, але їм надається системне оформлення. Наприклад, в одному з російських підручників колективом авторів у систему попередження злочинів включені лише об'єкти цієї діяльності, її суб'єкти та запобіжні заходи [5, с. 15–23]. При цьому аргументи, в силу яких саме ці елементи віднесені до категорії системних, відсутні.

Тому ми вважаємо за потрібне доповнити формально-юридичний підхід, який часто застосовується під час дослідження різних кримінологічних проблем, більш глибоким аналізом природи, сутності, змісту і ролі механізму протидії злочинності у реалізації поставлених завдань і покладених функцій, у досягненні цілей. Подібний підхід у значній мірі допоміг би виявити об'єктивні компоненти змісту діяльності із протидії злочинності і в такий

спосіб зменшити суб'єктивістські впливи на функціонування та оцінку її результатів.

У той же час слід відзначити, що при всьому розмаїтті підходів до аналізу проблеми «механізму» варто постійно тримати в полі зору той, що відповідає профілю проведення теоретико-методологічного дослідження. Це означає, що з усіх можливих варіантів, інструментально-організаційна характеристика механізму протидії злочинності є центральним. Висвітлення всіх інших проблем механізму так чи інакше, але завжди органічно повинно опиратися на особливості засобів реалізації кримінологічного впливу. Наприклад, усі дослідження соціального механізму протидії або врахування психологічних особливостей суб'єкта або об'єкта впливу в остаточному підсумку відобразяться в методах, функціях або в організаційно-структурній побудові відповідної системи.

Подібний підхід у теоретичному сенсі дозволяє нам припустити, що категорія «механізм» є своєрідним активним центром єдиного, цілісного змісту всієї загальної теорії протидії злочинності. Ця наукова концепція може, як уявляється, скласти її сутнісне вираження, а його особливості в різних сферах діяльності – сформувати певною мірою індивідуальний вигляд окремих теорій (складових елементів загальної теорії). Втілюючи вимоги діалектики, ця категорія здатна об'єднати весь різноплановий загальнотеоретичний матеріал та інтегрувати його в єдине, цілісне концептуальне знання.

При цьому категорія «механізм протидії злочинності», за нашим глибоким переконанням, враховуватиме:

- вираження, засоби і результат реалізації певного дослідницького підходу (методологічне вивідне знання про механізм як формула застосування системного підходу);
- тлумачення розкритих і експериментально (статистично) перевірених закономірностей конкретного виду соціальної діяльності, що надає можливість використання конкретних результатів у прикладних цілях.

З урахуванням викладеного, підбиваючи підсумки стислого аналізу методології дослідження механізму протидії злочинності, варто звернути увагу на наступні принципові моменти.

По-перше, структурність механізму, тобто до елементів досліджуваного феномену слід відносити тільки засоби забезпечення функціонування системи протидії злочинності, а те, що виражає статичну, субстанціональну сторону, варто відносити до інших її характеристик. Тому всі без винятку кримінологічні явища та процеси, враховуючи усю їхню важливість при здійсненні протидії злочинності, безпосередньо в механізм не можуть бути включені.

По-друге, функціональність механізму, тобто в його систему варто включати тільки ті елементи, які реально функціонують.

Наприклад, такі категорії, як закони і закономірності, або такі явища, як правова культура, не можуть виступати у вигляді елементів механізму. Проте, було б помилковим стверджувати, що ці категорії та явища не спричиняють на досліджуваний механізм впливу. Їхній вплив багатогранний та істотний. Так, щодо механізму закони і закономірності можуть виступати в якості певного ціннісного орієнтира, фундаментальної основи, а правова культура і правосвідомість – як загальний фон, середовище функціонування тощо.

По-третє, цільове призначення механізму протидії злочинності, яке полягає в тому, що він допомагає реалізувати організуючий потенціал, яким володіє система протидії, як соціальне явище, приводить її в динамічний стан. Це означає, що в рамках вказаного механізму повинна здійснюватися певна діяльність відповідно до встановлених правил із застосуванням відповідних методів впливу у відношенні такого соціального явища, яким є злочинність.

І останнє, вибір конкретних методів (системний аналіз під час виявлення сутності та змісту механізму; функціональний і структурний підхід під час вичленювання елементів; моделювання під час виділення різних сутнісних характеристик; урахування психологічних, інструментальних і соціологічних складових впливу під час аналізу інтегративних зв'язків) повинен визначитися і конкретизуватися залежно від заданих умов і параметрів дослідження окремої сфери функціонування конкретного різновиду механізму протидії злочинності.

Список літератури: 1. Курс кримінології: Загальна частина: Підручник. У 2 кн. / О. М. Джужа, П. П. Михайленко, О. Г. Кулик та ін.; За заг. ред. О. М. Джужи. К., 2001. 2. Жалинский А. Э. Специальное предупреждение преступлений в СССР: вопросы теории. Львов, 1976. 3. Волкова В. Н., Денисов А. А. Основы теории систем и системного анализа: Учебник. СПб., 1997. 4. Вицин С. Е. Моделирование в криминологии: Учеб. пособие. М., 1973. 5. Организация деятельности органов внутренних дел по предупреждению преступлений: Учебник для слушателей Академии управления МВД России / Под ред. проф. В. Д. Малкова, доц. А. Ф. Токарева. М., 2000.

Надійшла до редакції 19.01.07

М. А. Погорецький

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ІНФОРМАЦІЯ: ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ

Поняття «оперативно-розшукова інформація» відноситься до фундаментальних категорій оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД). Разом з тим, ні в Законі «Про оперативно-розшукову діяльність», ні у відомчих правових актах не подається його нормативне визначення, що на практиці призводить до певних труднощів при отриманні, оцінці, обробці та використанні цієї інформації.

У теорії ОРД, криміналістиці та кримінальному процесі проблема визначення поняття оперативно-розшукової інформації бу-